

ספר חמישי

מצור ירושלים וכבוש החומה הראשונה והחומה השניה והעיר החדשה.
בנין הדק על העיר ומצוקות הרעב

(מראשית ניסן עד ראש השנה הסוף חמ"ל, הקיץ של שנת 70)

פרק ראשון. — א. המעשה המספר כאן קרה עוד בחרף ד' חמ"ל, כמבאר כאן, חודשים אחדים קדם הפסח. — ב. אלעזר בן שמעון מן הכהנים, מנהיג הקנאים, כבר הופר למעלה (ב, כ, ג; ד, ד, א). הקנאים שהתקוממו ליוחנן בן לוי תפשו את חומת בית ה' הפנימית — כלומר, את חומת העזרה. השערים שהזכרו כאן הם שערי העזרה, שהיו עשרה במספר (צ"ן למטה, סרך ה, ב-ג). בלשכות העזרה נמצא להם לרב. יוחנן מגושר-חלב, שמשל בחלק העיר התחתונה, שלט גם בחצר בית ה' החיצונה (בהר-הבית) ובידו היתה החומה החיצונה. הוא צר על אלעזר בן שמעון מפל עבריו, אולם אלעזר בן שמעון ואנשיו נמצאו במקום גבוה יותר, כי החצר הפנימית היתה למעלה מן החצר החיצונה. — ג. כלי-הקלע ויתר מכוונות-המלחמה, שנפלו בידי לוחמי-ההרות אחרי נצחונותיהם על הרומאים, הצגו בחומת החצר החיצונה (למעלה, ד, ט, י"ב), ועל-כן נשאר בידי יוחנן מגושר-חלב. אבני-הקלע, שהמטירו אנשי יוחנן על הקנאים, עפו ממעל לחומת העזרה אל החצר הפנימית והמזבה. — ד. בכורי הקודש, שנפלו בידי הקנאים אשר בעזרה, הם בכורי האדמה ותרומות הכהנה שהיו מנחות בלשכות האוצר שבמקדש. על-דבר שרפת אוצרות-התבואה שבירושלים בשעת מלחמות האחים ספרה גם הגמרא (גיטין, ג"ו, ע"א), וגם טציטוס (בספרו Historiae, ה, י"ב) כותב: „מלחמה ונכלי-רצח ומאכלת-אש עברו בין יושבי ירושלים, ולחם רב נשרף". — ה. הכהנים הגדולים והעם נמנו וגמרו להרים את בית-המקדש עד שיהיה גבוה מאה ועשרים אמה, כמו שהיה בימי הורדוס (ואחר-כך שקע בקרקע כעשרים אמה). הדבר הזה קהלט בימי הנציבים האחרונים. אמנם דבר שקיעת הבנין באדמה עשרים אמה הוא ספור מוזר (כי בתנאים כאלה בלי-ספק היה ההיכל נהפך ונהרס), אך על-כל-פנים שמענו, כי החליטו בזמן ההוא להרים את הבית עשרים אמה. אגריפס השני בתור המשגיח הראש על בית-המקדש צוה להביא עצים מן הלבנון, ובודאי נצרכו בחצר המקדש החיצונה ויוחנן השתמש בהם לצרכי מלחמתו עם הקנאים המורדים בו. האכסדרה שבמערב של חומת העזרה וחומת החצר הפנימית היתה המקום המספן ביותר בשביל יוחנן, כי שם היתה החצר החיצונה צרה מאד ומצבר לחומה החיצונית נמצא הגשר המוליך אל העיר העליונה, שהיה כנראה בידי אנשי שמעון, על-כן נמצא יוחנן כאן במצור בין שני אויבים. עוד מקדם בנה במקום הזה שלשה מגדלים נשקפים אל העיר כנגד שמעון (למעלה, ד, ט, י"ב, בהערה), ועכשו רצה לבנות עוד מגדלים (הפעם מגדלי-עץ) פונים לצד החצר הפנימית. — ו. חיל טיטוס היה גדול בלגיון אחד (השנים-ספר, ד, פ"א, ה. ספר ה, פ"א, א-ו) [מסע טיטוס, התחזקות מלחמת-האחים בירושלים

כשר) מחיל אכפסנינום בשעת עלייתו על הגליל (למעלה, ג, ד, ב). לעמתיזאת, כנראה, לא נמצאו בידו שמונה עשר הגדולים שגלו על צבא אכפסנינום, על-כפי-פנים לא הודיע אונגו המחבר את הדבר וגם לא פרש את מספר הצבא הרומאי. ראוי לחשב, שגם עכשו היו לטיטוס לכלי-הפהות קרוב לששים אלף איש (וחיל מלכי הברית והערים בכלל), מלבד עבדי הצבא והעבדים המשחרים, שבמצור עיר גדולה בהקפה, כמו ירושלים, היה גם להם תפקיד הכוב. — טיב ריוס יוליוס אלקסנדרוס עזב את נציבותו במצרים ויצא עם טיטוס לעמוד בראש הצבא. הוא היה המפקד הראשי במעשה, וטיטוס — מפני הכבוד ומפני אהבת הצבא אליו.

פרק שני. א. טיטוס נסע מקיסריה דרך ארץ שמרון (שכם) גופנא, שנכבשה בשלום על-ידי אביו (למעלה, ד, ט, ט). — גבעת-שאויל היא לדעת רב החוקרים במקום תליל אלפול, לא רחוק מירושלים לצד צפון. במקום מרחק המקום מירושלים — שלשים ריס — בא בכפר „קדמוניות“ (ה, ב, ח) עשרים ריס (בוהל, עמוד 171, גם טומסן, 46). — **ב.** על-יד מגדל פספנינום, שהיה בקצה צפון-מערב החומה החדשה (למטה, ג, ה; ד, ג), נטה טיטוס על סוסו לצד מזרח ועבר על מגדלי הנשים. סמוך לשער דמשק של זמננו קצו היהודים משער הצפון על רוכבי טיטוס. הם התנפלו מן השער אשר למול מצבת הילני, כנראה, זה הבנין הגדול של שלש פירמידות, שהקימה הילני מלכת חדיב הגיורת בחייה ושם נקברה אחרי-כך יחד עם בנה איזט המלך. הבנין הזה נמצא במרחק שלשה ריסיים מירושלים בצפון (קדמוניות, כ, ד, ג), ורב החוקרים הסכימו, שמצבת הילני, שנהרסה ברבות הימים, היתה נטועה על הכוכים הגדולים הנקראים עכשו בשם „קברות המלכים“ (או „קברי מלכי בית דוד“, בטעות), שנמצאו בהם פתוחים ופסלים בסגנון יונני-רומאי. — על הגבורות שעשה טיטוס במלחמת-רוכבים ספר גם סויטוניוס (חיי טיטוס, ד). לפי דבריו, כרע פעם סוסו של טיטוס תחתיו בשעת הקרב, והוא מהר וקפץ על סוס אחר שנפל רוכבו חלל. לפי משמעות הדברים שם נראה, כי היה זה בשעת המצור על טיכיא או גמלא. אלו קרה הדבר בשעת מצור ירושלים, בלי ספק לא דלג עליו המחבר. — הלגיון החמישי חנה באמואס (למעלה, ד, ה, א), וכנראה ישב שם כל העת, ועכשו מהר לצאת לקראת טיטוס ולהתחבר עם צבאו. קדם נמצא בידי טיטוס רכב הלגיון הטי, שעמד בקיסריה, והלגיון ה"ב, שבא מסוריה, יצא כנראה עם טיטוס יחד מקיסריה. צופים כבר הזכר למעלה (ב, י"ט, ד) בתור מקום מחנה צסטיוס גלוט בהצותו על ירושלים, ושם מבאר שהוא רחוק שבעה ריסיים מן העיר (לצד צפון). המקום הזכר גם במשנה (פסחים, סוף פרק ג): „מי שיצא מירושלים ונזכר שיש בידו בשר קודש, אם עבר צופים — שורפו במקומו“ (ורש"י פרש, שהוא שם כפר, אולם התוספות נחלקו עליו על יסוד דברי התוספתא, שהם סתומים בכלל. בבלי פסחים, מ"ט, ע"א), ועוד לא באו החוקרים לידי הסכם איזה מקום מצפון ירושלים ראוי לשם זה, ודעת הרב היא, שהוא בקצה הדרום של הרמה הנקראת עכשו אל-שעפאת במרחק קילומטר וחצי מצפון לשער דמשק, וצפונה למקום הזה נמצא על הרמה הנזכרת המקום הנקרא לפנים מצפה, או המצפה (בוהל, 96, 171). — הרי הזיתים (גם „הר המשחה“) הזכר כבר למעלה תדיר, הוא הגבעה מעבר לגתל קדרון, מול הר הבית. — ד'—ה. בכנה הטעים המחבר את גבורות טיטוס במלחמה הכפולה על הר הזיתים, שברחו בה הרומאים פעמים מפני היהודים.

פרק שלישי. א. נראה מזה, שהיתה המלחמה בהר הזיתים עוד קדם י"ד ניסן תת"ל (70). אף כי הקיפו הרומאים את ירושלים מכל עבר, לא יכלו לעצור בעד עולי הרגלים מבוא עם פסחיהם לירושלים (עין למטה, ג, ט, ג—ד). כשנפתחו שערי המקדש (ספר ה, פרק א, ו. פרק ב, א—ה. פרק ג, א) [ראשית המלחמות בסביבות ירושלים

לפני מקריבי הפסחים מצא יוחנן שעת-הפשר להכניע את שונאיו הקנאים, — בכונה ספר לנו המחבר, שנלחץ העם אל המזבח ואל המקדש, כלומר, אנשי יוחנן הכריזוהו לעבור את הגבול היתר לזרים, ושפכו דם בקדש בשעת הקרבת הזבחים. הקנאים ברחו אל המנהרות, הן המהירות שתחת המקדש (בריתא פסחים, פ"ו, ע"א. מהלך או מסבה אחת הלכה מבית-המקדש תחת לבירה אל בית-הטבילה ונרות היו דולקים שם. משנה תמיד, א, א; מדות, א, ט). בזמן החדש נגלתה אחת המנהרות האלה. — ב. עין התנין הוא, כנראה, השם הצברי של ברכת הנחשים שהזכיר כאן המחבר (עכשו, ברכת הסולטן בדרום-מערב העיר). טיטוס ישר אפוא את כל המקום מצפון לירושלים וממערב לעיר מעבר לגחל. — ג. מגדלי הנשים ומצבת הילני כבר הזכירו בפרק הקודם. שדה-הקרב בין היהודים ויבין הרומאים האצים לעלות על העיר היה אפוא אך שלשה ריסים. — ה. בשבץ שורות סדר טיטוס את צבאו, למען עצור בעד היהודים הנלחמים מן החומה, והרגלים (תחת צפוי מגניהם) התיצבו בראש, בקרבת החומה. תחת חסות הצבא הרב עברה כבודת הרומאים וגם נבנו מצודות למחנה הלגיונות. טיטוס חנה מצפון-מערב לעיר, כנגד קרן החומה החדשה, — וחלק צבאו חנה ממערב לעיר מול ארמון הרודוס.

פרק רביעי. תכנית ירושלים שבפרק הזה עומדת במרכז חקירת קדמוניות ירושלים. מן הספרות הגדולה והרחבה שבמקצוע זה ראוי להזכיר ביוחד את הספרים השלמים:

באנגלית:

.1871. *Palestine Explorations Fund.: The recovery of Jerusalem, ed. by W. Morrison*

.1864. *The survey of Western Palestine: Warren and Conder Jerusalem*

בצרפתית:

.1889. *Guérin: Jérusalem* פריז

.1862. *De Saulcy: Jérusalem* פריז

בגרמנית:

.1841—1842. *Robinson: Palästina* הלז

.1853—54. *Tobler: Topographie von Jerusalem* שני ספרים. נדפסו

.1881. *Spieß: Das Jerusalem des Josephus* ברלין

ספר זה מקדש לחקירת קדמוניות העיר על-פי מחברו.

Zeitschrift des deutsch. Paläst.-Vereines, שנה ט"ז ושנה י"ז. מחקר חשוב מאד.

מלבד זאת:

Karl Kürkert: Die Lage des Berges Zion פריבורג 1898. ויש חלוקי-דעות רבים בין החוקרים. — א. הגבעה הגבוהה יותר היא המערבית, והמחבר אומר, שהיא נקראה בשם „מצודת-דוד“. הדבר הזה גרם קשי רב לחוקרים. יש אשר התעצמו לקיים את דברי המחבר ושערו כי באמת מקום מצודת ציון, מצודת דוד או עיר דוד (שמואל ב, ה, ז) הוא הגבעה המערבית, ובית-המקדש נמצא צפונה-מזרחה לה בהר-הבית או הר המוריה, ויש שסמכו על סברת השכל ועל תוצאות החפירות, שמצודת-ציון אינה אלא הגבעה שבדרום-מזרח הקרובה יותר אל ההיכל, שבימי הבית השני נקראה בשם חקרה (Akra), היא מצודת הנוגשים של מלכות אנטיוכוס ושלטון המתיונים. החוקרים הנוטים לדעה זו מתליטים, שטעה המחבר בהגדרה הסופוגרפית של עיר-דוד (אם גם דבר זה רחוק מן השכל, שהרי היה המחבר כן-ירושלים), או שבמשך הזמן נתחלפו שמות המקומות, וכשקבלה עיר-דוד העתיקה התחלונה את השם היוני „חקרה“ עבר השם „עיר-דוד“ אל הגבעה המערבית, שעליה נמצאה העיר העליונה. גבעה זו נקראה בשם „פרוק הצליון“ גם במשנה (שקלים, ה, א) ושם מבאר (ספר ה, פרק ג, א—ה. פרק ד, א)

שלא היה מקום זה בחזקת טהרה כשאר חלקי העיר, ויש להשלב שישבו שם נכרים רבים מימי הורדוס (עין גם לעיל, ב, י"ד, ט, ששם נקרא בשם זה רק חלק העיר העליונה). — הגבעה השנית ממזרח לגבעה הראשונה היא המצודה חקרה (היא היא מצודת ציון או עיר-דוד לפניו, על דעת רב החוקרים) ושמה נשאר לה גם אחרי שנלכדה על-ידי החשמונאים בימי שמעון (מכבים א, י"ג, נ-נ"ב). לפניו הבדיל צמק רחב בינה ובין הגבעה השלישית אשר מצפון לה, היא הר המוריה או הר הבית (שבראשה נמצא לפניו ג'ן ארונה או ארנן, מקום המזבח וההיכל), ובתחלה היתה מצודת היונים שעל גבעה זו גבוהה מחומת בית-המקדש, עד שהכרה יהודה המכבי להרים את החומה מדרום למקדש, כדי שלא יעמדו היונים לשטן לעבודת-האלהים החדשה (מכבים א, ד, ס), ואחרי שכבש אותה שמעון הרים עוד יותר את חומת המקדש (שם, י"ג, נ"ב), ומני-אז שמו החשמונאים את לבם להשפיל את גבה המצודה ועדו את ראש הגבעה וגם סתמו את העמק שבינה ובין הרהבת. — עמק טורפויין החותך את העיר הישנה אינו עובר ישר מצפון לדרום, כיום גוטה מזרחה ומגיע עד מעין השל"ח (גיחון, שנקרא בפי הנוצרים בשם "מעין מרים"). — הנקרות העמקות מצדי העיר הן נחל קדרון וגיא-בן-הנחם המגיע עד ברכת הנחשים. (או ברכת-עין-תנין, עכשו ברכת הסולטן). — ב, החומה הישנה היתה קימת כבר בתקופה (בלי ספק) קדם כבוש ישראל. בתקופת תל-אל-אמרנה היתה ירושלים עיר-חומה, ורק בקלי כבש דוד את מבצר היבוסי — מצודת ציון (שמואל ב, ה). דוד ושלמה הקיפו את החומה ואחר-כך הרבו מלכי יהודה לבצר אותה, ביחוד יותם (על-פי ספר דברי הימים; במלכים נזכר רק שער בית ה' העליון) וחזקיה (ישעיה, כ"ב, ח) ומנשה (דה"י ב, ל"ג, י"ד). בימי הבית השני בנה נחמיה את חומת העיר ההרוסה ואחריו חזק אותה שמעון הצדיק (בן-סירא, ג, ד-ה): "אשר בימיו נבנה קיר, פנות מצו בהיכל מלך. הדואג לעמו מחתף ומחזק עירו מצר". החומה הישנה הזאת הקיפה את שתי הגבעות (העיר העליונה והעיר התחתונה או חקרה) ובצפון הפרידה בין העיר הישנה ובין העיר החדשה של ימי בית ראשון ("המשנה"). תחלתה היתה על-יד מגדל הפיקוס (עין להלן, פרשה ג) ומשם גימטה לארך הצפון עד הגיעה אל מצודת הרהבת המערבית, ולארוך המערב עברה על גימטה צוא (במקומו של זה התחבטו החוקרים; על-כל-פנים הוא רחוק משער האשפות) והגיעה אל שער האסילים, שהוא מעין ציר חומת העיר בדרום-מערב, משם נמשכה לארך הדרום (צפונה לגיא בן-הנחם) עד מעין השלח ומשם נמשכה למזרח ירושלים ועברה על ברכת שלמה והגיעה עד העפל. עפל הוא סתם קיר מצודה עם מגדל, וביחוד נקרא בשם זה חלק המצודה ממזרח לירושלים, שהגן כנראה על הזוית הצפונית-מזרחית של חקרה. בספר מיכה, ד, ה, הופר "מגדל עדר עפל בת-ציון". בישעיה, ל"ב, י"ד, הופר "עפל ובחן" ובספר דברי הימים ב הובא, כי יותם המלך בנה בחומת העפל (כ"ז, ג) ומנשה בן-חזקיה חזק והגביה חומה זו (ל"ג, י"ד). משם הגיעה החומה הישנה עד מצודת הר-הבית המזרחית. הנה כי כן נשענה משני קצותיה על חומת הרהבת. — החומה השנית נשענה בקצה האחד (הדרומי-המערבי) על החומה הראשונה, ובקצה השני (הצפוני-מזרחי) על מצודת הבריה (אנטוניה) שמצפון למקדש, ועברה מצפון לחומה הישנה (בנטיה מדרום-מערב לצפון-מזרח). כנראה, נבנתה גם היא בימי בית ראשון וסוככה על החלק החדש של העיר, הנקרא בשם המשנה (מלכים ב, כ"ב, י"ד; צפניה, א, י). — שער גנת נמצא, כנראה, מדרום לשער יפו של זמננו, ומזרחה לו, ואולי היה פונה צפונה (אל העיר החדשה או המשנה) ויש אומרים שהוא שער הפנה. הגרסה הישנה, שהומה שניה זו הקיפה את רוח הצפון של המצודה (Akra), אינה מובנת. ואולי במקום "אקרה" צריך היה להיות שם [תכנית ירושלים

(ספר ה, פרק ד, א-ב)

ארקטוס, כלומר, הקיפה מרוח צפון את החלק הצפוני של העיר) ובהוצאת ניוז נשמטו המלים "של המצודה" (שאפשר כי אינן אלא כפל-כתיבה (דיטוגרפיה). — החומה השלישית נבנתה בימי אגריפס הראשון (אמנם גם קדם לו היו שם נסיונות לעשות מצודה, אך לא הצליחו. עיין קדמוניות, י"ט, ז, ב). מערות המלכים נמצאו ממזרח ל"מגדלי הנשים", קצתן מבית לחמה וקצתן מחוץ לחומה. מגדל הפנה כאן בצפון-מזרח העיר החדשה, ומשם פנתה החומה לצד דרום. מצבת הכובס או הרוגל נמצאה גם היא בקרן צפונית-מזרחית לעיר. הגבעה הרביעית ביוזיטא או ביציטא (ששם נמצאה העיר החדשה של ימי הבית השני, צפונה ל"משנה") אינה אלא המשך הגבעה שעליה נמצא המקדש (הר המוריה) וגבוהה קצת ממנה ואין נחל מפריד ביניהן. על-כן הִכְרַחוּ היהודים לעשות חריץ מלאכותי בין גבעת ביוזיטא ובין הבירה, כדי שלא יקל לכבוש את המצודה הזאת מצד צפון. פרוש השם "ביוזיטא" — עיר חדשה" תמוה מאד, ויש מתקנים ב"חדתא, אולם קשה לקבל את התקון הזה. על-דבר בנין החומה השלישית בידי אגריפס הראשון ספר המחבר ב"קדמוניות", י"ט, ז, ב, ושם באר גם את סבת הדבר שלא יכול המלך להשלים את מעשיו — כי קפץ עליו רגזו של הנציב הרומאי שבטוריה ויביוס מרטוס, אשר חסד בו, כי הוא בונה את החומה בכונה מסתרת למרוד ברומאים. — ג. במספר מגדלי החומה השלישית והרוח שביניהם נכנסה טעות או גוזמה. אם נחשב את ארך יסוד המגדל עשרים אמה ואת הרוח שבינו ובין המגדל הקרוב אליו מאתיים אמה ונכפיל את ככום הארך הזה בתשעים (לפי מספר המגדלים) — יצאו לנו כעשרים אלף אמה בקרוב ארך החומה השלישית, ואם נוסיף על הארך הזה עוד את חלק החומה הראשונה המשלים את הקף העיר ונשער כי נמצאו בו כארבעים מגדלים (מששים הנזכרים על החומה הישנה, אם נגרע אפילו עשרים מגדלים בשביל פתל החומה הצפונית החותך את העיר) ונחשב גם את המגדלים האלה וארך יסוד כל אחד ואחד והרוח שבין שני הקרובים כמספר הגל, יצאו לנו עוד כתשעת אלפים אמה, באפן שכל הקף החומה מסביב לעיר היה לכל-הפחות קרוב לכ"ט אלף אמה — או כחמשה-עשר קילומטרים, שהם על-כל-פנים יותר משבעים וחמשה ריגס — בצדו אשר לפי דברי יוסיפוס היה ארך הקף החומה לא יותר משלשים ושלשה ריגס (והמדה הזאת היא קרובה אל האמת, כפי שנתגלה על-פי החפירות והמדירות של הארדיכל שיק). על-כן יש מתקנים במקום מאתיים אמה: ששים או שבעים אמה רוח בין שני מגדלים — ועיין הדבר צריך עיון. — המגדל פספיוס נמצא בקצה צפון-מערב (עיין לעיל) בקרבת הבנין הנקרא בזמננו קלעת ג'אלות (טירת גלית). שם באמת המקום הגבוה ביותר שבכל ירושלים (בזמננו 790 מטרים) ומראש המגדל היו משקיפים בשעת עלות השמש, על-פני ארך ערב ועל כל קצות נחלת העברים עד הים (כן צריך להיות בפנים), הכונה, כמובן, לים הגדול התיכון. המראה מראש מגדל פספיוס למערב ולדרום דמה אפוא למראה מראש פסגת הר גבו (דברים, ל"ד, ב). — המגדל הפיקוס בקצה צפון-המערב של העיר הישנה, הציר של החומה הישנה והשלישית, נמצא לדעת הארדיכל שיק ויתר חוקרי ירושלים, על-ידי שער יפו, ונשמר עד היום הזה (כי לא החריבו טיטוס. עיין להלן, ז, א, א). מדה עביו קטנה קצת מאותה שהביא כאן המחבר. — לדעת החוקרים היה כבר המגדל הזה בימי הבית הראשון, ונחמיה בנה אותו מחדש וקרא לו בשם מגדל התנורים (נחמיה, ג, י"א), והורדוס חזק וקצר אותו ביתר שאת וקרא לו על שם ידו: הפיקוס. וראוי עוד להוסיף, כי בשם הזה (מגדל פיקוס) קרא הרגום הנביאים המיחס ליונתן בן עוזיא (מגדל תננאל הנזכר בכה"ק (ירמיה, ל"א, י"ח; זכריה, י"ד, ז), ודבר זה צריך עיון (מגדל תננאל הזכר גם בספר נחמיה, ג, א, ואינו מגדל התנורים). — מגדל פצאל (גם הוא נוסד, על דעת שיק, עוד בימי עזיה מלך יהודה) נשאר

(ספר ה, מרק ז, ב-ג)

[מגדלי תומת ירושלים]

גם הוא עד היום והוא הנקרא בשם מגדל דוד (ממורח למגדל הפיקוס בכתל הצפון של החומה הישנה) והוא מפליא גם בזמננו את כל הרואים בגדלו ובחסנו. כמובן חלו בשני המגדלים האלה ידי הדורות המאחרים, שתוקו ובצרו אותם (בתקופות שלטון הרומאים, הערבים, נוסעיה הצלב). מקום מגדל מרים לא נודע בברור. שלשת המגדלים האלה אשר בחומה היו סמוכים לארמון הדרום הנשען על החומה. דברי יוסיפוס, שבראשית המרד יצאה אש מן הבירה ואכלה את עליות המגדלים, נוגעים, כנראה, במלחמות שבין המורדים ובין הרומאים אשר בירושלים (ב, י"ז, ו). כמובן רק חלק העץ של המגדלים נשרף, ועל-כן יכלו עוד הרומאים להתבצר שם זמן-מה. — לוחמי התרות לא בנו את העליות האלה מחדש, אף כי שמש מגדל הפיקוס למקום מושב לשמעון בן גיורא — כנראה, לא היה צורך בדבר, כי לא שמשו העליות אלא לניו. —

פרק חמישי. פרשת מעשה בית-המקדש בפרק הזה היא היסוד למחקר צורת הבית השני, שניה לה היא פרשת בית-המקדש בקדמוניות (ט"ו, י"א, ג-ה). בין שתי הפרשיות יש סתירות קלות. מלבד זאת יש בחן דברים משלימים — ועוד יותר מאלה: דברים סותרים — את תאור בית-המקדש במשנה (מדות). — אמנם תאור בית-המקדש במשנה נעשה בעקרו על-פי השמועה והמסרה, מכל-מקום יש שם פרטים חשובים, שרבים מהם מסכימים לדברי יוסיפוס, וגם במקום המחלקת לא תמיד שקול-הדעת מכריע כדברי מחברנו. — א. בפרשה זו מספר המחבר בגאון על מעשי הדורות הראשונים. כי ראש הר המוריה היה צד ולא יכול לשאת אפילו את המזבח עם ההיכל, אולם בעבודת דורות רבים השכילו היהודים להרחיב את המישור בראש הגבעה על-ידי שפיכת סוללות גדולות ומצקות בשפועי הגבעה התלולים, עד שבנו מסביב למזבח ולהיכל את העזרה הגדולה עם אנלמיה הרבים, ומלבד זאת תצבו בשפוע ההר וסתמו במקומות רבים עד שהצליחו לסלול עוד מישור רחב מתחת לראשון, שצו נמצאה חצר בית ה' החיצונה עם החומה הגדולה המקפת עליה, וככה נעשה הר המוריה לבנין ענקי ונהדר העשוי מדרגות. יסוד חומת בית-המקדש הגיע מצד מזרח לגבה ארבע מאות אמה (קדמוניות, ח, ג, ט; כ, ט, ז), וזה היה עוד בימי שלמה החוקרים התחבטו בשאלה קשה זו, אולם החפירות של האנגלים (בהנהלת Warren), שגלו מקצת יסודות המקדש, הראו את הגבה הענקי של בנין בית-המקדש, שהתרום בראש סלע גבוה (צין ביתוד בספרו של הארדיכל שיק: Die Stiftshütte, עמוד 315—321). — מכיון שנחתם העמק בחלקו הדרומי והמערבי, נשאר פרי עבודת היהודים, שנמשכה דורות רבים, חבוי באדמה. — ב. האולמים הנהדרים של חומת החצר החיצונה היו כפולים, מלבד האולם הדרומי שנקרא בשם אולם-המלך והיה משלש (קדמוניות, ט"ו, י"א, ה). — מדת החומה מסביב (הקף) של הרהיבת אצל יוסיפוס היא קטנה ממדתה האמתית. בקדמונית הודיע המחבר, כי הקף הרהיבת היה ארבעה ריסים, ריס אחד מכל צד (ט"ו, י"א, ג), וכאן הוסיף עוד שני ריסים על חשבון הקף הבירה (אנטוניה). לעמת זאת, לפי דברי המשנה (מדות, ב, א), הרהיבת הוא חמש מאות אמה על חמש מאות אמה — כלומר, כל עבר הוא ריט וחצי. לפי דעת רב החוקרים, תחום הרהיבת מהאים לתחום הככר הקדושה עכשו למסלמים — הנקראה בשם חרם אלשריף, והקף הככר הזאת הוא כדי שמונה ריסים. ויש חושבים, כי תפש לו יוסיפוס כאן מדת ריט משנה וגדולה יותר מן הבינונית, והחוקרים התחבטו הרבה בדבר. — הסורג היה גבוה, לפי דברי המשנה (מדות, ב, ג), עשרה טפחים. ספק אם היה מכל ארבעת הצדדים, או רק משלשה צדדים (ולא במערב, ששם לא נמצא שער אל העזרה). בשנת 1871 מצא המלמד הצרפתי קלרמון-גאנאו (Clermont-Ganneau) אחת הכתובת שהיתה לפניו על הסורג הזו בלשון יונית וזה תכנון: שום נכרי אל יעבור (ספר ה, פרק ז, ג. פרק ה, א-ב) [תכנית ירושלים, בית-המקדש

מבעד הסורג של המקדש והחומה, ואם נִתְּפַשׁ יתְּחַיֵּב בנפשו כי מות יומת". — במקום ארבע עשרה המעלות מבעד לסורג עד ראש החיל באו במשנה (שם) שתי-עשרה מעלות. בשם חיל (חֵל) נקרא השטח הגבוה לפני החומה (בלשון המלחמה בזמננו Glacis) והמלה הזכרה בכתב-היד הקדש (שמואל א, כ, ט"ו; ישעיה, כ"ו, א, ואיכה, ב, ה, בצרוף עם חומה). — ובלי ספק גם בנחום, ג, ח: אשר חיל ים מים חומתה, ובתהלים, קכ"ב, ז: יהי שלום בחילך שלום בארמנותיך, מישור עשוי בידי אדם, שכסה את תחתית החומה. הוא נמצא, כנראה, גם-כן משלש עברי העזרה. מדרו היא גם במשנה עשר אמות. ההבדל בין תחתית החיל ובין רום קרקע העזרה חמש-עשרה אמה (ארבעים פחות חמש ועשרים), שנחלקו לתשע-עשרה מעלות (ארבע-עשרה עד ראש החיל וחמש משם עד העזרה), אינו מדיק. מעלות אלה הן גדולות מן המדה — ובמשנה (שם) מבאר, כי רום כל מעלה היה רק חצי אמה, ומכיון שהמשנה מונה רק שתי-עשרה מעלות — היה החיל גבוה שש אמות מהתרהבית" סתם או החצר החיצונה. בזמננו זה הבדל גבה החצר הפנימית והחצר החיצונה הוא שמונה אמות, ומה נראה כי צדקו דברי המשנה מדברי יוסיפוס, כי שתי האמות הנותרות עולות על חשבון חמש המעלות מראש החיל אל העזרה, שלא הוזכרו במשנה. מבית לחיל נמצאה הצורה, או בית-המקדש הפנימי הנקף חומה. לפי דברי המשנה (מדות, ב, ו; ה, א), היה החלק המזרחי של העזרה, "עזרת-נשים" מרבע של קל"ה אמה על קל"ה אמה, ומערבה לו נמצאה העזרה סתם, שפללה גם את ההיכל, וארכה (ממזרח למערב) קפ"ו אמה והחבה (מצפון לדרום) קל"ה אמה. אם כן, היה הבית הפנימי שכ"ב על קל"ה אמה, ועל זה צריך עוד להוסיף את עבי החומה ואת רחב החיל משלשה צדדים. עכשו המישור העליון של חרב אלשריף אינו מרבע שוה הצלעות. הצלע הקצרה (הדרומית) ארכה קרוב למאתים ושבועים אמה, והארכה (המערבית) קרוב לשלש מאות וחמשים אמה והצלעות בצפון ובמזרח הן קצרות מזו מעט. מספר שערי העזרה (ועזרת גשים בכלל) היה עשרה. לפי דברי המחבר כאן, מהם שלשה אל עזרת גשים (אחד ממזרח, אחד מצפון ואחד מדרום) ושבעה אל העזרה (עזרת ישראל והכהנים) ומהם שלשה שלשה מצפון ומדרום ואחד ממזרח, ובמערב לא היה שום פתח. סתירה לזו נמצאה בדברי המחבר ב"קדמוניות" (ט"ו, י"א, ה), כי בחומת המקדש הפנימי היו שלשה שערים בצפון, שלשה בדרום, ואחד במזרח, שבו היו נכנסים היהודים הסתורים עם גשיהם. את הסתירה הזאת מ'שבים החוקרים בלחץ, באזנם כי — מסבה בלתי ידועה — חשב יוסיפוס ב"קדמוניות" רק את שערי עזרת ישראל בלבד, ואת עזרת הנשים לא מנה על המקדש הפנימי, והנה לשני המספרים של יוסיפוס גם-יחד נמצאו סמוכים במשנה (שגם בה שלטו חלוקי דעות). פעם אחת הוזכרו שבעה שערים בעזרה, הלא הם: שער נקנור במזרח, שער הניצוק, שער הקרבן ו[שער] בית-המוקד בצפון, ושער הדלק ושער הקרבן (שני) ושער המים בדרום (מדות, א, ד-ה), כמו בספר "קדמוניות" (והנה גם המשנה מבדילה בין עזרת הנשים ובין העזרה סתם. "כל העזרה" — שם ב, ו — אינה כוללת את עזרת הנשים, כמבאר שם, ה, א. ולפיכך אפשר, שלא מנת את שערי עזרת הנשים כאן). ובפעם השנית הוזכרו ארבעה שערים בצפון העזרה, ממערב למזרח: שער יכניה, שער הקרבן, שער הנשים, שער השיר, וברום העזרה ממערב למזרח גם-כן ארבעה שערים: שער העליון, שער הדלק, שער הבכורות ושער המים (שם, ב, ו). אולם המשנה הזאת השנויה בשקלים, ו, ג-ד מוסיפה עוד שער משלש (הוא שער נקנור) במזרח ושני שערים במערב, בעוד שיוסיפוס הזדיע בפרוש, שלא היה שום שער במערב. קשה לדעת את הדבר כהיותו מן היריעות הסותרות הללו. — השער החיצון אשר להיכל — או שער העזרה החיצון ממזרח נקרא בפי המחבר "שער קורינתים" סתם, מפני שהיה מצפה נחשת מקורינתוס, ספר ה, פרק ה, ב-ג)

כלומר, נחשת מערבת בזהב ובכסף ונוצצת מאד. לפי זה יאות להשוב, שהוא הוא שער ניקנור, שהעידה עליו המשנה: "כל השערים נשתנו להיות זהב חוץ משער נקנור מפני שנעשה בהן נס, ויש אומרים מפני שנחשתן מזהיב" (מדות, ב, ג), ממש כמו המחבר. הנס שנעשה לדלתות שער נקנור הוזכר ברמז במשנה, יומא, ג, י, ובפרטות בתוספתא, יום-הכסופים, ב, ובבבלי, יומא, ל"ה, ע"א. אולם קצת סתירה לדבר נמצאה במשנה, סוטה, א, ה: "שערי מזרח (או: המזרח) שצל פתח שערי נקנור", ורש"י פרש שם (ו, ע"א), כי שער המזרח הוא החיצון להיכל והוא ממוץ שער נקנור, שהוא שער העליון. ואולי יש לישב, שרש"י טעה ושערי המזרח שצל פתח שער נקנור הם שני הפשפשים הנזכרים במשנה, מדות, ב, ו; שקלים, ו, ד. — מדת כל שערי העזרה (באין יוצא מן הכלל) היא במשנה גבה עשרים אמה ורחב עשר אמות, ויש בזה סתירה כפולה לדברי המחבר, שהוא מגזים במדת כל השערים ומוציא מכללם שער אחד הגדול מכל הבריו. בנוגע למדה יש חושבים, שהמחבר מנה כאן אמות קטנות מן המדה הרגילה. והסתירה השניה עומדת בתקפה. השער אשר ממעל לשער הקורניתי הוא מעזרת הנשים אל העזרה, נקרא במשנה, ספה, ה, ד, בשם "שער העליון" (כבר בבית הראשון נמצא שער העליון, שנבנה על-ידי יותם, מלכים ב, ט"ו, ל"ה). את צפוי הזהב על תשעת השערים (בסנים כתוב עוד בטעות: הנותרים) העלה אלכסנדרוס אבי המומר טיבריוס יוליוס אלכסנדרוס המצור לישראל, הוא אחי פילון איש אלכסנדריה, מי שהיה אלברכוס או אברכוס (משרה רמה הקשורה בעשירות מפלגה) במצרים וידיו של הקיסר קלודיוס ומחתנו של המלך אגריפס (קדמוניות, י"ט, ה, א). האב קשט את בית-המקדש, והבן היה ממקד-הצבא שהחריב את בית-המקדש! חמש-עשרה המעלות מעזרת הנשים אל העזרה (על-יד שער העליון) הוזכרו במשנה (מדות, ב, ה; ספה, ה, ד) ומבאר שהיו כנגד ט"ו שירי-המעלות ועליהן צמדו הלויים בכנורות ובנבלים ושרים, ומעלות אלה לא היו "טרטות", אלא מקפות כחצי גרן עגלה (ורבנו שמשון משנן בפרוש המשנה שער, כי היו המעלות האלה קטנות יותר מיתר המעלות — כמו שכתב יוספוס). — ד, ב, בין האולם למזבח" היו י"ב אמה ובי"ב מעלות עלו משם אל האולם של ההיכל (מדות, ג, ו). לפי דברי המשנה היה האולם מאה אמות גבה על מאה אמה רחב (מצפון לדרום) וההיכל מאחוריו מאה אמות גבה (מבחוץ) על שבעים אמה רחב (מצפון לדרום) וכתפות האולם היו חמש-עשרה אמה האחת (מדות, ד, ז); ויש בזה סתירה לדברי המחבר (שמנה ששים אמה רחב ההיכל ועשרים אמה לכל אחת מכתפות האולם). פתח השער הראשון הוא. פתחו של אולם" (שם, ג, ז), ולפי דברי המשנה היה גבהו ורחבו כפלים על מדת שערי העזרה, ארבעים אמה על עשרים אמה, ושוב רואים אנו גזומה אצל המחבר, ואולי השתמש במדה אחרת של האמה. עמק האולם (ממזרח למערב) היה לדברי המשנה (שם, ד, ז) י"א אמה, ועבי כתלו החיצון חמש אמות, ועבי הפתל המבדיל בינו ובין ההיכל שש אמות — בסך-הכל כ"ב אמות. השער שבפנים ההיכל (במובן כללי), המביא מן האולם אל ההיכל לפני, נקרא בצדק בשם פתח (פתחו של היכל) במשנה (מדות, ד, א), ומדתו היתה כמדת שערי העזרה, עשרים אמה על עשר אמות — לפי זה המספרים של המחבר הם גם פה מפלגים. במשנה מבאר, שהיו לשער זה ארבע דלתות, שתיים לצד האולם ושתיים לצד ההיכל, והדבר מובן מצד צבי הפתל (שש אמות), הפרכת התלויה מבעד לפתח זה לא הוזכרה במשנה, לעמת זאת מספרת המשנה (שם, ג, ח): "גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל ופודלה על-גבי כלונסות, כל מי שהוא מתנדב עלה או גרגיר או אשכול מביא ותולה בה". אחד התנאים ספר, כי פעם נמנו עליה שלש מאות פהנים לפנותה, והאמוראים הרגישו, כי זהו לשון הבאי (תולין, ז, ע"ב; תמיד, כ"ט, ע"א). כמובן, גם ה, האשכולות בקומה איש (ספר ה, פרק ה, ג—ד)

הוא לשון הבאי. — ה. החלק התחת של ההיכל — הוא החלל היותר נמוך שלו, שהגיע רק לגבה ששים אמה מבפנים (כי היתה עליה על גבו). לפי דברי המשנה הבדיל טר קסין של אמה בין ההיכל הפנימי ובין קדש הקדשים. התאים מסביב לצלעות תהיכל השלימו את רחבו (מצפון לדרום) עד ששים אמה. רחב התאים משני הצדדים עם צבי הכתלים היה בכ"ה פל ארבעים אמה. החלק העליון של ההיכל היה צר יותר ודל יותר. והמחבר לא הסביר לנו למה שמש. לפי דברי המשנה (מדות, ד, ג) היו גם למעלה מן ההיכל תאים שונים ומספר כל התאים שמצדי ההיכל ועל גבו, חמשה על-גבי חמשה וחמשה על גביהן" מצפון ומדרום ושלושה על-גבי שלושה ושנים על גביהם ממערב (מאחורי קדש-הקדשים). — ו. במדת אבני ההיכל הפליג המחבר, וכמו-כן גם במדת המזבח הפריז כלפי המשנה (מדות, ג, א) שהמזבח היה ל"ב על ל"ב — ושוב הושבים כי מדד המחבר באמה אחרת וקצרה יותר (ולפי זה היו לו שתי מדות שונות במדידת בית-המקדש, שהרי במדת האולם הסכים דברי המשנה). המחיצה מסביב למזבח ולהיכל היא המבדלת — לפי דברי המשנה — בין עזרת ישראל ובין עזרת הכהנים, ונעשתה מאבנים קטנות (ספסין, רבוי המלה היונית פסיפוס — אבן קטנה) ועל-כן נקראה בשם "ראשי ספסין" (מדות, ב, ו). לדעת רבי אליעזר בן יעקב היתה שם מדרגה קטנה של מעלה אחת גדולה ושלוש מעלות קטנות — בגבה שתי אמות וחצי ועל המעלה הגדולה היה "דוכן" הכהנים, שממנו ברכו את העם (שם). המחיצה הזאת נקראה במשנה (זבחים, ה, ה; ו, ב ועוד) "קלעים", שהוראתם, כנראה, אבנים (עין דברי הימים ב, כ"ו, י"ד ועוד), ולא כפי הפרוש המקביל (שהקלעים היו רק במשכן והם יריעות). — ז. על-פי המשנה (יומא, ב, א) היה הכהן הגדול מחיב לעסוק בעבודה רק ביום-הכפורים ובשבעת הימים שלפניו. ביתר הימים (בשבתות וכו') היה הדבר רשות ולא חובה, אולם כנראה היה מנהג קבוע לכהנים הגדולים לעסוק בעבודת הקרבנות במועדי השנה ולהראות לעיני העם בבגדי זהב (עין משנה יומא, סוף פרק ז). — ח. הבירה (מצודת אנטיגוניה) היתה סמוכה להר-הבית ונתשבה על גבולו. ויש מחלקת בדבר, אם נגעה באולמי הר-הבית או חצרה אליהם על-ידי פרוזדור. גם היא לא נבנתה לכתחלה על-ידי הורדוס, כי כבר היתה קדם זמנו, והמלך הזה חזק אותה וכלל את יפיה. המגדל בדרום-מזרח נעשה בכונה לשמש מצפה על הר-הבית. — דברי המחבר, שגבעת בירזיתא היתה גבוהה מיתר הגבעות של העיר, אינם נכונים. היא היתה רק גבוהה מהר-הבית.

פרק ששי. א. בפרשה הזאת מוסר לנו המחבר מספרים חשובים מאד. ומדבריו יוצא, כי מספר כל אנשי-המלחמה המגנים על ירושלים לא הגיע עד עשרים וארבעה אלפים, כלי-כך החלשו הקנאים במלחמות-האחים. החומה הגדולה היא, כנראה, החומה השלישית (החדשה). המבטא: "חלק החומה הישנה" אינו מתור, כי מכיון שהיתה בידי שמעון העיר העליונה, הרי היה לו רב החומה הישנה. מונבז מלך חדיב — תזכר לברכה במשנה יומא, ג, ט; ובתוספתא פאה, פרק ד, מספר על מעשהו הטוב שעשה בשנת בצרת ועל מתגמו היפה: "אבותי גזזו אוצרות למטה, ואני גנזתי אוצרות למעלה" (עין גם) בבא בתרא, י"א, ע"א). מכאן אנו רואים, כי מונבז המלך היה נאמן בדת ישראל וחובב ירושלים כאמו המלכה הילני וכאחיו איזט, שנקברו בירושלים, והיה לו בית או ארמון בירושלים, שלא נודע מקומו. — ב. מצבת-הזכרון של יוחנן כהן-גדול היתה, כנראה, מצפון לחומה הישנה ולא רחוק ממנה, ונמצאה בנפה, ששם התקרבו קצות כל שלש החומות. המחבר שנה כאן במספרים הסדוריים של השמות וקרא לחומה החדשה (השלישית בזמן) בשם הראשונה (במקום), ולחומה הישנה (הראשונה בזמן) בשם השלישית (במקום), הרחוקה ביותר מהרומאים, הבאים על העיר מצד צפון). — נ. קנור, שנגש עם יוסף לדבר שלום אל יושבי ירושלים, הוא בלי" (ספר ה, פרק ה, ה-ח. פרק ו, א-ב)

ספק שר-האֶפֶף שושלח מאספסנינוס לפניו לדבר שלום אל יוסף, כשישב זה במערה בידפת (למעלה, ג, ה, ב-ד). — ג. מדברי המחבר יוצא, שנמשכו עוד מריבות האחים כל הנת שעסקו הרומאים בעבודת הסוללות, ויוחנן פחד לעזוב את הר-הבית ולהלחם ברומאים, כן ישתמש שמעון בן גיורא בזה ויתפּש את הר-הבית. כשנגמרו הסוללות, הכריחה הצרה המשתפת את שני האויבים להתחבר כנגד השונא אשר מחוץ (להלן, פרשה ד). המחבר לא גלה לנו את המקומות, שבהם שפכו הרומאים את שלש הסוללות על החומה החדשה. חומה זו, שנוסדה על-ידי אנריפס ונשלמה בתפזון על-ידי המורדים, היתה על-כפניו תוקה עד כדי לעצור את הלם הכרים זמן-מה. — ה. גם סויטוניוס מספר (חיי טיטוס, ה), שהמית טיטוס בקשת שנים-עשר יהודים במלחמה על-ידי ירושלים. — יוחנן ראש האדומים לא הזכיר בראשית הפרק הזה בין שרי צבא האדומים; לעמתי-זאת בא שמו למעלה, ד, ה, ב ומבאר שם, שהיה אחי יעקב בן סוסא המזכיר כאן בהחלת הפרק, הוא, כנראה, אותו יעקב, שבגד בחבריו וכתר ברית עם שמעון בן גיורא (למעלה, ד, ט, ו).

פרק שביעי (כבוש החומה הראשונה). — א. מכיון שגבה החומה הראשונה (החדשה) היה כ"ה אמה (למעלה, ד, ב), התרוממו מגדלי הרומאים הגבוהים חמשים אמה עליה הרבה. — ב. מחמת רחוק החומה הראשונה מן העיר לא הגרו היהודים את כחותיהם לשמור עליה. יוצא מזה, שמגרש ב-יזתא, וביחוד חלקו הצפוני, לא היה אז מקום ישוב, וכנראה לא הספיקו היהודים לבנותו מחדש אחרי ששרף אותו צסטיוס גלוס (למעלה, ב, י"ט, ד). אפשר כי גם בימי צסטיוס הפקירו היהודים את המגרש, כנראה, מפני שלא נשלמה עוד חומתו. בעקר עזבו היהודים עכשו את המגרש, מפני שלא רצו למור את כחותיהם בהגנה על החומה הרחוקה הארובה, אולם בהפקירם את החומה חתמו גם את גורדין החומה השניה, שלא היתה תוקה ביותר. — מסוף הפרשה יוצא, כי מנה המחבר את התחלת מצור ירושלים מיום כ"ב ניסן, אולם להלן, י"ג, כ, כתב, כי חנו הרומאים לפני העיר ביום י"ד ניסן, ולמעלה, פרק ב, ד-ג, א, מבאר, שהמלחמות בהר הזיתים היו עוד קדם היום הזה. גלוי, כי כאן הושב יוסיפוס את התחלת המצור מיום ששם טיטוס את מחנהו במרתק שני ריסים מירושלים (למעלה, סוף פרק ג), וזה היה אפוא בכ"ב ניסן. — ג. מחנה האשורים הוא, כנראה, המקום שבו חנה לפניו רבשקה שר צבא סנחריב, בעלותו על ירושלים, והוא ב, תעלת הברכה העליונה אשר במסלת שדה כובס" (מלכים ב, י"ח, י"ז). חושבים שברכה זו היא ברכת ממל או ממילה (של ימי-הבינים) אשר ממול לעשר יפו, היא המפרסמת על-ידי המטבח הגדול שערכו בה הפרסים לנוצרים בשעת כבוש ירושלים בשנת 614 למנין א"ה. התעלה המוליכה מן הברכת הזאת גמשכה אל תוך העיר מצפון לעשר יפו, והיא כנראה תעלת חזקיה (מלכים ב, כ"א, כ). מחנה האשורים היה אפוא בקצה המערב של העיר החדשה. — מצבת המלך אלכסנדרוס (ינאי) היתה כנראה מצפון-מזרח לחר-הבית. השער, שמסם באו המים אל מגדל הפיקוס, היה כנראה לא רחוק מברכת חזקיה" (שהזכרה גם במלכים, שם). יוצא מזה, שטיטוס עלה על ירושלים מאותו צד שעלה עליה רבשקה לפניו. עכשו התחילו מלחמות קשות בין היהודים ובין הרומאים לפני החומה השניה. הרומאים השתדלו לכבוש חומה זו ברצש מלחמה, כי לא רצו להתמהמה (לפי עדות טיטוס בספרו דבר-הימים, ה, י"א, חשקה נפש טיטוס למהר אל רומי ולהננות מממשלתו החדשה ולהתעלס בתענוגים, ועל-כן רצה לכבוש את העיר מיד, כדי שלא לדחות את מאוייו לארך ימים). על-כן לא שפכו סוללות (שזו עבודה קשורה בהפסד זמן), רק נגשו אל החומה תכף עם כלי-המפץ, והיהודים התעוררו להגיא את עצת הרומאים בכל הקף, בדעתם שלא תוכל החומה השניה להתעורר בפני כרי הברזל, ועל-כן רצו לגרש את מנגחי החומה (ספר ה, פרק ו, ב-ה. פרק ז, א-ג)

[מצור החומה הראשונה וכבושה

(לפי דברי דיון קסיוס, בדברי ימי רומי, ספר ג'ו, ד, עצרו היהודים בתחבולות שונות את הכרים, שלא יגיעו עד החומה). מלחמות קשות אלה נמשכו ארבעה ימים, עד שעלה ביד הרומאים להדוף את היהודים. — ד. החומה השנייה היתה מרות צפון לבד (למעלה, ד, ב), על־כן נקראה כאן צפונית. מקום המגדל התיכון לא הברר. קסיוס נקרא כאן „גואיטיס“ (אי־מרמה, גם מכסף, האוחז את העינים. אחיות עינים היתה קמיצתו אל האש).

פרק שמיני (המלחמות בין החומה השנייה ובין החומה הישנה). הכבוש הראשון של החומה השנייה היה לפי החשבון ביום י"ב אֵיָר, ובו ביום התחילו הרומאים לשפוך טוללות על העיר (לאמר, על החומה הישנה. עַן להלן, י"א, ד). הטוללות אלה נשפכו בקצות החומה השנייה, ששם נסמכה לחומה הישנה, על־יד הבירה ועל־יד מצבת יוחנן' כהן גדול; לא שבתה העבודה גם בשעת המלחמות, שספר עליהן המחבר בפרק הזה, כי המקומות חתם נפתחו לפני הרומאים תכף אחרי כבוש החומה הראשונה (החיצונה). — החניות ובתי־המלאכה ושוקי־הבגדים, הנזכרים כאן, לא התברר, אם היו לפני החומה השנייה מחוץ או מבית. טיטוס מהר להכנס אל תוך העיר („המשנה“ של ימי הבית הראשון) בקוותו, שבדבר הזה יפיל את פחדו על כל יושבי ירושלים ויפגעו תחתיו בשלום. המורדים השתמשו במצב, הקשה של הרומאים המורצים אל העיר, שנמצאו בין החומותים, במקום צר, והתנפלו עליהם מכל צד והכריחום לצוּב את העיר. כנראה היתה מגפה קשה בצבא הרומאים (דוּמָה למגפה ברהובות גמלא, שהזכרה למעלה, ד, א, ד—ה). — לפי החשבון כאן יוצא, שטיטוס כבש את החומה השנייה בפעם השנית כבוש שלם ביום ט"ז אֵיָר.

פרק תשיעי. (מנוחה קצרה ונסיון דברי־שלום). א. הנפש של הצבא נמשך ארבעה ימים — ואם נסמך אותו אל החשבון הקודם, יוצא שהיה זה בימים י"ז — כ אֵיָר. סבתו היתה בודאי, שלא הספיקו הרומאים להכין עוד את כל החמר הדרוש לשפיכת הטוללות. על־כן החליט טיטוס להעביר לפני מגני ירושלים את כל צבאותיו ולהטיל אימה עליהם, ואחר־כך, בראותו שהמורדים נלחמים באנשיו ומפריעים את עבודת המצור — נסה לדבר אליהם דברי שלום. — ג. בדברי יוסף נמצאו הרבה נמוקים, שחשתמש בהם אגריפס בשעתו (למעלה, ב, פרק ט"ז). מובן, כי השתדל הנואם להמס את לב הלוהמים אפילו בדברים בלתי־נוכחים (למשל, כי החומה הישנה, שנמצאה עוד בידי המורדים, היא רפה ודלה מיתר החומות), שהיו עלולים להשפיע באותה שעה. אבל עָקָר נאָמו היה להראות, שהמשך המלחמה יביא לידי חרבן העיר והמקדש ואבדן העם, כי טיטוס לא יחמול על איש, אם יכבוש את העיר בחרב — והכבוש הזה הוא קרוב, מפני שגם הרעב אשר בירושלים הוא צורך חזק לרומאים — אולם יכרות ברית־שלום, לכשיכנעו בני ירושלים לפני בעורזמן. בל־רספק צדק יוסיפוס על־פי השקפתו הוא, באמרו שעצמו היתה טובה ונכוחה. — ו. בעיני הקנאים היה יוסף בוגד ושונא־עמו והמשטמה אליו הביאה לידי התוללים וגדופים ומעשי אלמות. הוא נסה עוד הפעם להראות ב„שיחות מני קדם“ (על־פי דרך תהלים, ע"ה, ק"ה, ק"ו ועוד), כי אין למורדים שום זכות מוסרית להעמיד את העיר בסכנה. נראה, כי מופתים היסטוריים כאלה היו מקבלים בעיני הרבים. גם החשמונאים הראשונים פנו אל הלוותמים בזכרונות היסטוריים (מכבים א, ב, ג, וכו'; מכבים ב, ה, כ"ב, וכו'). כמוכן, קשט יוסף את ספורי ההיסטוריה, עד שיהיה להם כה־הוכחה חזק, ואפילו השתמש במניעים נאמיים היפים לשעתם (הוא הוֹוה את־עצמו לירמיה הנביא, שדבר בשעתו שלום אל ירושלים — והראה כי צדקוהו המלך, שנתן את הדין, לא היה משחת כמורדי ירושלים עכשו — שהם רוצים לסתום את פיו). הרציון היסודי בנאם השני הזה הוא, כי כה־ישראל הוא כה־ס ב ל ולא הפעלה ספר ה, פרק ז, ג—ד. פרק ח. פרק ט, א—ו) [כבוש החומה השנייה; נסיון דברי־שלום

רעיון הקרוב אל רוח הפרושים וגם אל רוח יהודי הגלות. הנואם הטעים, כי אספסינוס עלה לגדלה אחרי כבשו את הגליל (כל המצר לישראל בעשה ראש) וגם טיטוס קבל את חסד אלהים, כי מעין השלח, שולל קדם, התחיל מחדש להזיל מים, — והנס הזה כבר קרה לנבוכדנאצר בצורו על העיר (הכונה בדבר היא, שהאלהים עוזר למתריבי ירושלים!) — מקור המסרת ההיסטורית האחרונה לא נודע. בסוף גאמו דבר יוסף דברים מעוררים אל רגשות האדם שבמורדים, וגמר את גאמו בפתוס.

פרק עשירי (הציור הראשון של הרעב בירושלים). הפרק הזה הוא תמונת-בלהות נוראה, המסמנת את עצם הכשרון הציורי של יוסיפוס. — ה, אנשי הבליעל אשר הרפו את גזע העברים הם, כנראה, שמעון בן גיורא וסיעתו והאדומים. המחבר לא ספר לנו אחר-כך, שהאנשים האלה כחשו בעת נפלים בידי הרומאים במוצאם העברי, ומפני זה פרשה זו סתומה. כמובן, יש גוזמה מפלגה בדברי המחבר, שהמורדים הבורחים אל העיר העליונה ראו בשוויון-נפש את המקדש הבודה באש, אולם הגוזמה הזאת מובנה מתוך דעתו הכללית של יוסיפוס.

פרק י"א, א. המחבר השתדל פה להציל את כבוד טיטוס מן הרשם הרע, שעשו מעשי אכזריותו המפלגת. — כי הרי היה לא-יודו לשלוח את הנתפשים אל מקומות אחרים. אולם מכיון שמאן לשחרר אותם, וגם לא רצה לטרוח בשמירתם — החליט להפטר מהם בהוקיעו אותם על צלבים. בתור, כותב דברי הימים לאמתם לא רצה יוסיפוס להעלים את המעשה — ואנו רואים, כי הזכות שהוא מלמד על טיטוס אינה אלא דבר היוצא מן המה לבד. — ב, באכזריות טיטוס השתמשו ראשי תמורדים — שחשוב היה בעיניהם כי לא ירבו הבורחים מן העיר ולא יפילו על-ידיה מפתה גם על אנשי-הצבא — והראו ליושבי ירושלים, שרשעת הרומאים גדולה מנוראות הרעב. מקריאת המורדים אל טיטוס מבצבצת השנאה העזה לרומאים, הקשורה באמונ-נבסים ובתקוה משיחית. העולם פלו (ביוגית: קוסמוס), המקדש הנעלה בעיני האלהים מההיכל שבירושלים — הוא, כנראה, עולם-הבא. — ג, על הפרענות שמצאה אחר-כך את אנטיוכוס מלך קומחי ספר המחבר להלן (ספר ז, ז, א-ג). — ד, אחרי כבוש החומה השנייה צרו הרומאים על הבירה (אנטוניה) משתי רוחות, מצפון וממערב. ראוי להשוב, שהסוללות גשפכו מצד צפון, מכיון ששתי הסוללות לפני הבירה היו קרובות זו לזו, הספיק יוחנן להרסן על-ידי מחתרת אחת. הדבר הזה היה, כנראה, בראש חדש סיון, או ביום של-אחריו. — ה, ש מצון שלח את אנשיו כנגד הסוללות שנשפכו לפני העיר העליונה. — העיר גריס או גריס יט שבגליל, לא רחוק מצפורי, חיתה מקום מחנה יוסף לעת עלות אספסינוס על הגליל (למעלה, ג, ו, ג). מרים הנוכרת כאן היא, לפי ההשערה, אחותו של אגריפס הראשון (קדמוניות, י"ח, ה, ד), או בתו השלישית (שם, כ, ז, א וג). — ברגש כבוד מסטר כאן המחבר על גבורת היהודים הנפלאה, שהשחיתה את עבודתם הקשה של הרומאים. ראוי להשוב, שהנצחון הזה היה ביום ג או ד סיון.

פרק י"ב. (בנין הדיק והציור השני של הרעב). א, לב טיטוס נטה בחשאי, בלי-ספק, אחרי עצת הנמהרים בשרי צבאותיו, שבקשו להרעיש את החומה ביד חזקה. אולם, כנראה, לא נוצרו להוציא פקדה כזאת לאנשי-צבאו בעת מפת-הנפש ששילט אחרי שרפת הסוללות. על-כן צוה לבנות תל או דיק על העיר — זהו סכר-עפר גדול, שהשקעו בו גם אבנים עם יסודות חזקים (שלא יספך על-נקלה) ומצודות וחרמים של זמורות וענפים — שהשתמשו בו כבר האשורים והבבלים (יחזקאל, כ"ו, ח), וגם הרומאים בשעת מצור ערים גדולות, כדי להכרית מהן כל משען-לחם. במקומות אחדים הלכו גם מגדלים לצריחים להגן כנגד האויב המתנפל על הדיק להשחיתו. — ב, בנדון המקומות, שעבר עליהם הדיק, יש (ספר ה, פ"ט, ו, מ"ג, ה, מ"א, א-ד. פ"ב, א-ב) [הרעב בעיר; פגעי הפליטיים; בנין הדיק

חלוקי-דעות רבים. מצבת חנן הכהן הגדול (הזקן) נמצאה מזרוב ירושלים, ומערה לו, מזרוב לגיא בן-הנחם. הנהר שחנה בו פומפיוס לפניו — הוא הנקרא במי הנוצרים הר המשחית או הר העצה הרעה, על מעשה שהיה. — מקום בית-עזשים לא נודע. אך הדיק מתאים למדת הקפה של ירושלים. — הדיק נשלם, כנראה, ביום ז או ח סיון. המשמר שהקים בו טיטוס דאג, שלא יתגנבו בחשאי פלטיים מן העיר ויפקצו דרך הדיק וימלטו לנפשם. — ג. הציר השני של הרעב מסמן עליה דרמטית כנגד הציר הראשון (בפרק י). — ד. טיטוס קוה, כי בנין הדיק ימס את לב יושבי ירושלים ויפגעו לפניו, ולא על צרות הללי הרעב הצטער, כי-אם על אשר נכזבה תקותו. בראותו, כי לא יצלית בירו לעורר את המורדים לתשובה, הכרח לשמוך מחדש סוללות על הציר, אף כי הדבר הזה היה קשור בהפסד זמן מרבה עוד מן הראשון. הוא רכז הפעם את כל ארבע הסוללות מסביב לבירה (אנטונויה) והרפה ממצור הציר העליונה, שסגר עליה בדיק. בזה שפנס טיטוס את ארבעת הלגיונות במקום הצר שצ'ייד אנטונויה, רואים אנו, שחשב עוד, כי יצלית בירו להרעיש את החומה בחוקייד — אולם הלגיונות שלו לא היו מזמנים למעשה רב כזה, הקשור באבודות קשות מאד.

פרק י"ג. א. על-דבר מתתיה עיין למעלה, ד, ט, י"א. — להלן, ו, ב, ב, כתב המחבר, שבנו הרביעי של הכהן הזה לא הקדים לברוח אל הרומאים, אלא נמלט אליהם אחרי מות אביו. — חנן בן בגדת נקרא להלן (ו, ד, ב) חנן איש אמאוס ועמו יחד הזכר ארכלאוס בן מגנת או בגדת. בני משפחת יוסף נמצאו בירושלים (למעלה, סוף פרק ט) והמורדים הושיבו במאסר. — ב. צונץ שער השערה מזורה, כי המעשה שהיה ביהודה בן יהודה ועשרת אנשיו שמש מעין יסוד לאגדת עשרה הרוגי מלכות (Synagoga Poestle d. Juden, עמוד 141). — ג. המחבר לא ספר לנו בשום מקום על-דבר המוצאות את אבותיו אחרי מעשה זה. — ד. הרומאים הפיצו קול על היהודים הגופלים אליהם, שהם משחיתים את המים אצלם וממיתים בלאט כל רומאי הבא לידם (דיון קטיוס, ס"ו, ה). — ו. דברי המחבר על עשק כלי המקדש בירי יוחנן סותרים במקצת את דבריו למעלה בפרשה ד, שהזהב היה בולל בירושלים ועל-כן לא היה צורך כלל למעול בקדשי ההיכל ולהתיכם (אם לא נאמר, שכל הזהב נמצא רק בידי בני ירושלים שחתגדו בחשאי למורדים).

יותר מובן היה מעשה יוחנן, אלו התיך את כלי הנחשת שבמקדש, כדי לעשות מהם נשק; אולם הכלים המפוטרים כאן היו, כנראה, כלי זהב או כסף. ההתרגזות הגדולה של המחבר על המעילה בקדשי ההיכל (שעל-דעתו היא זוקקת מבויל או ענש קרח ואנשיו או מהפכת סדום) מסמנת את השקפת-העולם של הכהנים, שצליהם נמנה יוסיפוס. — ז. מספר הללי הרעב שבירושלים (ששים רבוא, שהשלכו משערי העיר בלבד!) מגום מאד. לפי דברי טציטוס היה מספר כל יושבי ירושלים, לרבות הנשים והטף — כששים רבוא בשעת המצור (Hist., ה, י"ג), וכנראה גם המספר הזה נפרז. — מכל-מקום היה מספר הללי הרעב — ובכללם מתי כל התחלואים שבאו בעקבות הרעב — גדול מאד.